

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

E-ISSN: 2602-3792

Aralık /December, 2020/ 4 (2): ss-pp 275-282

Gazzâlî'nin Cevâhirü'l-Ķur'ân Adlı Eseri
The Book of al-Ghazali: Cevahirü'l Qur'an

Ceyhan IŞIK

Dr.

Phd.

ceyhan011980@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5067-1799>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Ağustos/August 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Ekim/October 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/ Winter-December

Cite as / Atıf: Işık, Ceyhan. "Gazzâlî'nin Cevâhirü'l-Ķur'ân Adlı Eseri", *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (December 2020), 275-282.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

William Motgomery Watt; Müslümanlar ve batılılar tarafından Hz. Muhammed'ten sonra en büyük Müslüman olarak İmam Ebû Hamîd Gazzâlî'nin görüldüğünü söyler. Buna rağmen onun bazı eserleri hak ettikleri öneme sahip olamadılar ve bunlardan birisi *Cevâhirü'l-Kur'ân ve Dürruhu* (Kur'an'ın Cevher ve İncileri) adlı kitaptır. O, bu eserinde Kur'an-ı Kerîm'e kalp penceresinden bakar. Dolayısıyla eser tefsir olduğu kadar tasavvuftur da. Gazzâlî, bu eserinde sıkça rumuz yöntemini kullanır. Buna göre Kur'an, Allah'ı anan kalbe daha farklı bir biçimde hitap etmektedir. Tüm bilgiler Allah ve sıfatları için vardır. Buna karşın Allah'ın zatı ve sıfatları hakkındaki bilgiler ise sadece kendileri için vardırlar, yoksa diğer bilgiler için değil. Dolayısıyla tanrısal bilgi olan mârifetullah en yüce cennettir, hatta bu cennet ahiret cennetinden bile üstündür. Kur'an ayetlerinin hepsi aynı öneme sahip değildir. Allah'ın zatı ve sıfatları ile direkt ilgili olan ayet ve sureler dolayısıyla birçok ayet ve sureden daha faziletli olmaktadır zira tüm bilgiler Allah'ın zatı ve sıfatları için vardır. Cevherden kasıt bilgiler iken incilerden kasıt ise eylemlerdir. Bilgi ve eylem ise ayrıştırılmaz.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Gazzali, Kalp, Eylem, Cevahirü'l-Kur'an.

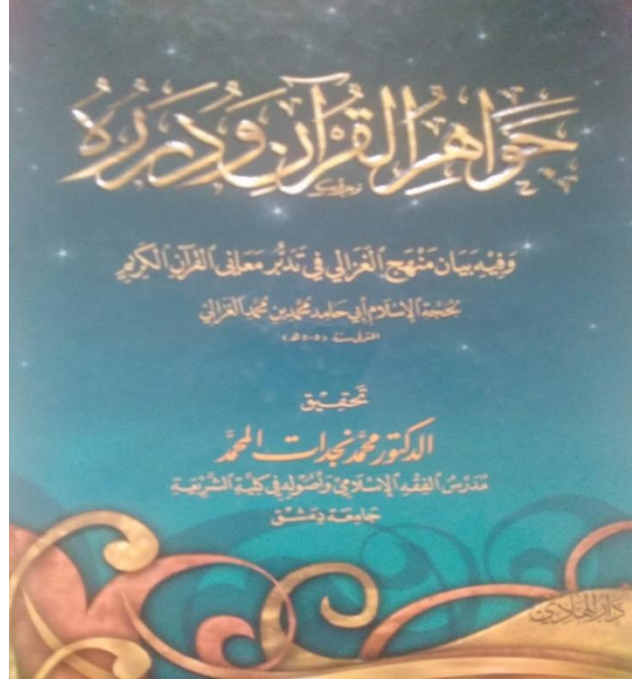
Abstract

William Montgomery Watt says that Imam Abu Hamid al-Ghazali is regarded as the greatest Muslim after Muhammad, for both Muslims and westerns. Despite this, some of his works did not get the importance they deserve and one of them is the book called *Cevâhirü'l-Kur'ân ve Dürruhu* (The Substances and Pearls of The Quran). In this work, he evaluates the Quran in terms of heart. Therefore, the work is not only Quran commentary but also Sufism. Ghazali frequently uses the symbolism method in this work. Accordingly, the Quran reveals itself differently to a person who contemplates Allah. All knowledge is for Allah's Essence (dhât) and His attributes. On the other hand, the knowledge about God's Essence and His attributes is only for them, not for other knowledge. Therefore, the divine knowledge, mârifetullah, is the highest heaven, even this paradise is superior to the paradise of the hereafter. Not all verses of the Quran are of the same importance. The verses and suras directly related to God's Essence and His attributes are therefore more virtuous than many verses and chapters, because all knowledge exists for God's Essence and His attributes. Knowledge is meant by substance and action is meant by pearl. Knowledge and action cannot be separated.

Keywords: Qur'an, al-Ghazali, Heart, Action, Cevahirü'l-Qur'an.

Giriş

Gazzâlî'ye olan ilgi daha çok *İhyâu-Ulûmid-dîn*, *Tehâfüt'ül Felâsife*, *el-Münkız mine'd-dalâl ve'l-müfşih 'ani'l-aĥvâl* gibi belli başlı eserler etrafında ola gelmiştir. Bu sebepten bazı eserlerin hak ettikleri ilgilere mazhar olamadıklarını belirtmek gerekir. İşte bunlardan biri *Cevâhirü'l-Ķur'ân ve Düreruhu'* nun (Kur'an'ın cevher ve incileri) isimli hacmi küçük, buna karşın anlamı çok derin olan eserdir. Gazzâlî'nin birçok eseri halen daha kaliteli tahkikli neşirler beklemekte ve bunun yanı sıra ona atfedilen birçok eserin ise ona aidiyeti hakkında incelemeler yapılması gerekmektedir. *Cevâhirü'l-Ķur'ân ve Düreruhu'* nun Gazzâlî'ye aidiyeti konusunda bildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar hiçbir tartışma yapılmamıştır. Bu eser ayrıca Gazzâlî'ye aidiyeti kesin olarak kabul edilen *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*¹, *el-Ķıstâsü'l-müstakîm*² ve *Kimyâ-yı Sa'âdet*³ ve adlı eserlerinde zikrolunur.⁴ Eserin ilginç yönlerinden birisi, Gazzâlî'nin ezoterik olarak addedilen küçük eserleri arasında aidiyeti tartışma yapılmayan belki de yegâne eser olmasıdır. Gazzâlî'ye aidiyeti tartışma konusu olmamasına rağmen *Cevâhirü'l-Ķur'ân* yine de ilim dünyasının ilgisine hiçbir zaman mazhar olmadı. Bunun nedenlerini kesin olarak tespit etmek çok kolay görünmemektedir. Bununla beraber bazı muhtemel nedenlere değinmek yerinde olacaktır. *İhyâu-Ulûmid-dîn*'in *Cevâhir*'e gölge yaptığı ileri sürülebilir. Ayrıca eserde çok uzun ayet iktibaslarının bulunuşu, zaten kısa olan esere, sanki sadece kısa notlardan oluşan bir eser hüviyeti

¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 2011), 98.

² George F. Hourani, "A Revised Chronology of Ghazali's Writings", *Journal of American Oriental Society* 104/2 (1984), 299.

³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Kimyâ-yı Sa'âdet* (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 16. *Kimyâ'* nun Ali Arslan tarafından yapılan tercümesinde *Kimyâ'* nun muhtevası ile ilgili bölümde *Cevâhirü'l-Ķur'ân*'ın adı zikredilmemektedir. Bk. Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa'âdet*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, ts.), 13. Hourani ise *Kimyâ'* da *Cevâhir*'e yapılan atıfı yer verir (Hourani, "A Revised Chronology of Ghazali's Writings", 300).

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Hourani, "A Revised Chronology of Ghazali's Writings", 299-302.

izlenimini uyandırır. Şeklen bu doğru olsa da kısa notların epey değerli olduklarına işaret etmek gerekir. Gazzâlî; Muhyiddîn el-Arabî ve Abdürrezzâk el-Kâşânî kadar ezoterik yönleri ile ön plana çıkmamıştır ve muhtemelen ulema onu daha ezoterik yapabilecek *Cevâhir*'i pek dillendirme taraftarı olmamıştır. Ulemaya göre *Mişkâtü'l-envâr* onu bu konularda zora sokmuştur. Bunun haricinde rumuz yöntemi ile yaptığı tefsirler yeri geldiğinde Bâtinîleri, İhvân-ı Safâ ve filozofları andırır. Gerçekten de İbn Sînâ'nın *Nübüvvet Risâlesi* ile ciddi benzer Kur'an yorumlarına rastlanır *Cevâhir*'de.⁵ Buna göre Gazzâlî'nin rumuz yöntemi ile tefsir yapanlardan etkilenmiş olabileceği sonucunun dillendirilmesi -ki bizce bu doğrudur-, Gazzâlî'yi mutedil tasavvuf çizgisinde tutmaya çalışan ulemanın pek hoşlanmayacağı bir husustur. Elbetteki onun rumuz konusundaki en büyük kaynağı klasik tasavvuf idi, ancak bu onun diğer ekollerden etkilenmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bu sadette Gazzâlî'nin rumuz yöntemi ile tefsir yaptığı tek eserin *Cevâhir* olmadığına değinmek gerekir. Ancak Gazzâlî'nin hiçbir eseri kendisini rumuz yöntemi konusunda bu kadar ele vermez.

Gazzâlî müstakil bir tefsir yazmamıştır. Belki *İhyâu-Ulûmid-dîn* adlı ölümsüz eserinin her konusuna konuyla alakalı ayetler iktibas edip onların ışığında açıklamalar yapması, eserin konulu tefsirin klasik örnekleri arasında sayılmasını gerektirebilir. Onun Kur'an-ı Kerîm hakkında yazmış olduğu *Cevâhirü'l-Kur'ân* adlı eseri ise pek bilinmemektedir. Bu eser muhtemelen klasik dönemde de tefsir kategorisinde değerlendirilmemişti. Eserin bugün de tefsir bağlamından ziyade tasavvuf başlığı altında değerlendirilmeye tabi tutulduğu söylenebilir. Aslında Gazzâlî'nin kendisi de eseri klasik tefsirle değil, tasavvuf ilintiler: *İhyâ'yı* kapsamlı, *Kimyâ'yı* orta, *Cevâhirü'l-Kur'ân'ı* ise kısa ölçekteki tasavvuf eserlerine örnek olarak sunar.⁶ *Cevâhir* aslında başta Allah-insan-âlem ilişkisi hakkında Kur'an ve kalp merkezli önemli bir özettir. Eser herkese hitap etmektedir: Bilim insanı olmayana ve bilim insanı olana. Eserin bilhassa ruh-mekân ilişkisi çerçevesinde fizik bilimi, kalp-nur ilgisi bakımından ise psikologların ilgisini çekebilmesi muhtemeldir. İlahiyat bilimi açısından ise eserden özellikle fıkıh ve kelim ilimlerinin faydalanması gerektiği belirtilmelidir zira Gazzâlî bu eserde bu iki bilim dalını bilerek alt bilimlerden saymıştır. Zaten bu iki bilimi donuk, detaycı, kavgacı, bölücü ve ruhtan yoksun olmakla suçlar. Fazlurrahman, İslam'da kelim ve tasavvufun bir nevi birleşmesini savunmuştu. Böylece kelim donukluktan, tasavvuf ise başıboş bağımsız bir disiplin olarak hareket etmekten kurtulacaktı.⁷ İşte burada tanıttığımız *Cevâhirü'l-Kur'ân*, mazide bu görevi ifa eden eserler arasındadır. İslam dünyası, sadece bu tarz eserler hakkında bilimsel araştırmalar yapmakla yetinmemeli, bunun yanı sıra bu tarz eserleri bugünün diliyle yeniden üretmek zorundadır. Michel Foucault'nun parrhesia kavramına⁸ güncel işlevsellik kazandırması gibi çağdaş araştırmacılar da benzer şekilde *Cevâhir*'de işlenen ruh, ulûhiyet, ubudiyet, mekân, nur,

⁵ Mesela bkz. Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, "İşbâtü'n-nübüvvât ve te'vilü rumûzihim ve emşâlihîm", *Tis'ü resâ'il* içinde (Kahire, y.y., 1326), 130-132.

⁶ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*, 98.

⁷ Fazlur Rahman, *İslam* (Chigago-London: University of Chigago Press, 2002), 247-248.

⁸ Michel Foucault, *Doğruyu Söylemek*, çev. Kerem Eksen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016).

birlik ve varlık gibi konulara yeni işlevler yüklemelidir. Bu konuda farklı yöntem ve tarzlar uygulanabilir. Tanıttığımız eserde Gazzâlî sıkça rumuz yöntemine sarılır. Buna göre Kur'an'da geçen ifadeler kalbî tefekkür ve ilham ile açıklanmalıdır. Dolayısıyla bu tarz rumuz yönteme bir nevi şiirsel nesir de denebilir. Gazzâlî, erken dönem eserleri arasında sayılabilecek *Feđâ'ihu'l-Bâtıniyye ve feğâ'ilü'l-Müstazhiriyye* adlı eserinde Bâtınlara karşı çıkarken Kur'an'ı yorumlama yöntemi hakkında onları ahmaklıkla suçladığı konulardan biri onların Kur'an yorumunda rumuz yöntemine sarılmalarıydı. Ayrıca *Tehâfütü'l-felâsife*'de Fârâbî ve İbn Sînâ'yı, sembolizmi sosyo-politik maslahatçılık yönünde kullanmaları nedeniyle sert bir biçimde eleştirir zira bu dinin gerçekliğine zarar getirmektedir.⁹ Aynı Gazzâlî, fikri bunalıma düştükten sonra eserlerinde rumuz yöntemi hakkında etraflıca bilgiler verdiği gibi bu yöntem yoluyla elde ettiği bilgelere de yer verir. Aslında *Cevâhir*'i ezoterik yapan aslı unsurların başında bu rumuzcu yaklaşım gelir. Nasıl ki David Hume, Denis Diderot ve Friedrich Joseph Schelling gibileri Sokratik diyalog üsluba yeniden işlevsellik kazandırdıysa, benzer şekilde tefsirde ve diğer dini bilimlerde şiirsel nesir tarzı çağdaştırılmalıdır. Immanuel Kant, Moses Mendelssohn, Johann Gottlieb Fichte, Wilhelm Gottlieb Tennemann, Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel gibileri Platon'u yeniden dirilttiler. Ancak bu taklit ile olmadı, Platonu güncelleştirmekle oldu. Onlar sadece İ.Ö. 5. ve 4.yy. Atina'sına gitmekle iktifa etmediler, bunun yanı sıra Platon'u 18. ve 19 yy. Almanya'sına getirdiler.¹⁰ Aynı şekilde Gazzâlî de yeniden diriltilmelidir.

Gazzâlî, cevherden kastın bilgi, inciden kastın ise eylem oluşuna değinir. İmanın hem bilgi hem de eylem olduğunu ifade ederken bilginin de hem bilgi hem de eylem anlamına geldiğini söylemek istemektedir.¹¹ *Cevâhir*'de Gazzâlî'nin Kur'ân-ı Kerîm'den doğan dinî ilimleri ele alma şekli de ilgi çekmektedir. Buna göre Kur'an'dan neşet eden ilimler genel olarak iki kısımdır: Kabuk ve öz ilimler. Dil, nahiv kıraat ve mahreç kabuk ilimleri oluşturur. Kabuk ilimlerin aksine öz ilimler iki kategoride incelenir: Alt ve yüksek kategorideki öz ilimler. Alt dereceli öz ilimlere kıssaların bilgisi, kelam ve fıkıh ilimleri sayılırken Allah'ın zat, sıfat ve fiillerine ait ilimlerle birlikte meâd bilgisi Kurân-ı Kerîm'in özüne ait temel yüce ilimler arasında sayılır.

Tablo 1. Kur'an'dan Neşet Eden İlimler

Kabuk	Öz	
	Alt	Yüksek
Dil, nahiv, kıraat, mahreç	Kıssa, kelam, fıkıh	İlahî zat, sıfat, fiil, meâd

Eserde ontoloji epistemoloji ile birlikte işlenir. Eserin muhtelif yerlerinde mükerreren Allah'ın zatı, sıfatları ve fiillerine değinilir. Kelam kitaplarının Allah bağlamında zat, sıfat ve fiiller bahsini genelde ontolojik açıdan ele aldığı bilinmektedir. Hakeza Gazzâlî'nin kendisi de meşhur kelam kitabı *İktisat fi'l-İtikâd* adlı eserde de bu konuları daha çok ontolojik açıdan ele alır. Bu kitapta ise konu ontolojik olmanın yanı sıra epistemolojik ve işârî açıdan

⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Filozofların Tutarsızlığı*, çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarioğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 225.

¹⁰ G. Gabriel-Th. Rentsch, "Platonismus", *Historisches Wörterbuch der Philosophie* içinde, Herausgegeben von Joachim Ritter und Karlfried Gründer, Sonderdruck aus Band 7 (P-Q) (Basel: Schwabe- Co. AG Verlag, 1989), 981-982.

¹¹ Konu hakkında bkz. Ceyhan Işık, "Gazzâlî'ye Göre Her Teorinin Pratik Olması", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (Ekim 2020), 1-13.

da analiz edilmektedir. Buna göre Allah'ın zatının ve sıfatlarının bilgisi Kur'an ilimlerinin en yüce gayesidir. Tüm ilimler bu bilgi için vardır ancak bu bilgi yalnızca kendisi için vardır.

Gazzâlî bu eserinde mülk-melekût ayırımına vurguda bulunur. Cennetin cisimlerden yaratıldığını söyleyerek *Tehâfütü'l-felâsife'* de geliştirdiği haşrin bedensiz olmadığı ile alakalı görüşünde ısrar eder. Bunun yanı sıra cisimsel cennetin sonlu olduğuna, buna karşın Allah ve Onun eylemleri hakkında bilgi sahibi olma ve bu bilgileri geliştirmenin sonsuz bir cennet olduğuna işaret eder. Buna göre melekût cennetinde fikren gezinmenin nihayeti yoktur. Mülk âleminde ise -isterse bu cennet olsun-, cisimsel olanın imkân dâhilinde sonsuz olamayacağını öne sürer. Bunun dışında melekût ve mülk âlemindeki yakınlığa atıf yapar. Cisimsel dünyada yakınlık mesafe ileyken ilahi yakınlık ise mesafe barındırmaz. Kuşkusuz bu, Gazzâlî 'ye göre cisimsel dünyada kütle keyfiyetinin olmasıyla ilgilidir. Mülk-Melekût dünyası ile ilgili Gazzâlî zevklere değinir. *Cevâhir'* de o; lezzet ve şehvet kelimelerini de kullanır. Buna göre Allah'a ulaşma çabası arifin şehvetidir. Bu ulvi gayeyi kendine şehvet edinen arif; şöhrat ve liderliği şehvet edinen kimseye hayret eder! Arifin yurdu bilgiler cennetidir ve esas yüce cennet budur. Hatta Gazzâlî nezdinde ahiret yurdundaki cisimsel cennetten daha üstündür bu cennet. Aslında birçok sūfide karşımıza çıkan bir görüştür bu. Bununla beraber Gazzâlî'nin cenneti cisimsel olarak ifadelendirmesi önemlidir zira o, ruhsal âlemin cisimsel âleme karşı üstünlüğünden bahseder. Karşımıza şöyle bir sonuç çıkmakta: Dünya ve ahiret bedensel ve cisimseldir. O halde üstünlük ne bu dünyada ne de ahirettedir. Evet, gerçekten de Gazzâlî bu görüşü paylaşır zira ona göre üstünlük Allah'a ulaşan arifindir. Dünyada gerçekleşen ilahi vuslat o halde ahiretten bile üstündür.¹² Gerçi Gazzâlî nezdinde ilahi vuslat anında insan cisimsel dünyayı bırakın, artık kendi bedeninde dahi değildir. Komünizm cenneti vaat eder ve onu ahiretten dünyaya getirir. Gazzâlî ise cenneti ahiretten getirmez zira o da dünya gibi cismanidir. Mademki en yüce cennet marifetullah cennetidir, o halde Gazzâlî'nin en yüce cenneti direkt Allah'tan getirdiğini söylememiz mümkündür.

Gazzâlî, eserin 11. Bölümünü Kur'an'ın bazı ayetlerinin bazılarında daha faziletli olması konusuna ayırır. Konu hakkında direkt örnekler verir. Âyetü'l-kürsî ile borçlanma ayeti (Bakara/282); İhlas suresi ile Tebbet suresinin şeref açısından ayrışır. Bu eserinde o, özellikle Fatıha, Âyetü'l-kürsî, İhlas, Yâsin surelerini ön plana alır ve bunların önemini belirten hadis iktibaslarında bulunur (Bu hadislerin tahrirleri konumuz dışındadır). Gazzâlî, *İhyâ* da olduğu gibi, *Cevâhir'* de de hadisleri yorumuna tabi tutar. Turtûşî, Mâzerî, İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbn Kesîr gibi âlimler Gazzâlî'yi hadisi iyi bilmemekle itham eder.¹³ Aslında onun kendisi de bunu itiraf eder. Ancak Gazzâlî'yi bu hususta farklı kılan hadisler hakkında yapmış olduğu yorumlardır ve *Cevâhir*

¹² Ahirette gerçekleşebilecek ilahî vuslattan Gazzâlî'nin bahsedip-bahsetmediği konusunda malumatımız bulunmamaktadır. Bununla beraber o, ahirette gerçekleşecek rü'yetullaha büyük önem atfeder.

¹³ Mehmet Görmez, *Gazzâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 39-40.

bu yorumların sergilendiği önemli eserler arasındadır. Şimdi ise Fatiha, Âyetü'l-kürsî, İhlas, Yâsin sureleri hakkında söylediği bazı ifadelere yer verelim.

Gazzâlî'ye göre Kur'an'ın en faziletli olma hüviyetine sahip olan Fâtiha suresinin besmelesinde yer alan Allah lafzı, zatı haber vermekten Rahman ve Rahim onun özel sıfatlarıdır ve âlemlerin Rabbi tabiriye Allah'ın tüm fiillerine işaret etmektedir. Âyetü'l-kürsî'yi ise ifade ifade yorumlar. İlk kısmı zat, sıfat ve fiil açısından şu şekilde yorumuna tabi tutar:

Allah (Zat) O'ndan başka ilah yoktur. (Zatın Tevhidi) Hayy ve kayyumdur. (Zat Sıfatı ve Celali) Onu ne uyuklama ne de uyku basar. (Tenzih-Takdis) Gökte ve yerde bulunanlar ona aittir. (Tüm tanrısal fiiller)

Gazzâlî, Âyetü'l-kürsî'nin Kur'an'ın efendisi olduğunu belirtir. Fatiha'nın Kur'an-ı Kerim'in en faziletli suresi olduğuna dair açıklamalar yapıldığı gibi, Âyetü'l-kürsî'nin neden Kur'an-ı Kerim'in efendisi olduğu ve iki durumun birbiriyle çatışıp-çatışmadığı gibi problemler yorumlanmaya çalışılmaktadır. Âyetü'l-kürsî ilahi zat, sıfat ve fiil konularının hepsini içinde barındıran yegâne tek ayettir. Fatiha suresi ise Âyetü'l-kürsî'nin içerdiği sıfatlar hakkında rumuzlar barındırır. İhlas suresiyle ilgili olarak Gazzâlî, Kur'an'ın en çok üç konuya önem atfettiğine değinir:

a) Allah bilgisi b) Ahiret bilgisi c) Doğru yol bilgisi

İşte ihlas suresi ilk bilgiyi ihtiva eder. Dolayısıyla Kur'an'ın üçte birine denk gelir. Yâsin suresi hakkında ise okuyucunun kendisinin fikir idmanında bulunup neden Kur'an'ın kalbi olarak tavsif edildiğini anlayabileceğini belirtir. Buradan Gazzâlî'nin Fatiha, Âyetü'l-kürsî ve İhlas suresine nazaran Yasin suresi hakkında neden bilgi vermediği sorgulanabilir. Onun bu konu hakkında en azından bu eserde sustuğu doğrudur. Ancak fikir idmanında bulunmayı önermesinin ise altının kesinlikle çizilmesi gerekir zira Gazali fikri esas alan bir filozoftur: Fikrin cismani dünya ve ahiret gibi sonu yoktur, yani o sonsuzdur. Fikir sonsuzluk içerisinde gezinen bir düşünme hareketidir ve bu hareketin sınırlı kütlesi yoktur. Böylece Gazzâlî, Kur'an üzerinde sonsuz fikri tavsiye ederek donuk tefsir anlayışına karşı çıktığını da göstermiş oluyor. Gazzâlî, ruhsuz ibadetin dini fosiller yetiştirmesini eleştirmişti. Buna benzer şekilde aslında onun açısından fikirsiz Kur'an tefsirinin dini robotlar ürettiğine dikkat çekmelidir.

Kaynakça

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Cevâhirü'l-Şur'ân ve Düreruhu*, thk. Muhammed Necdet el Muhammed. Şam: Dâru'l Hadi, 2006.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Filozofların Tutarsızlığı*. Çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Müstaşfâ min ilmi'l-uşûl*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 2011.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Kimyâ-yı Sa'âdet*. İstanbul: Bedir Yayınevi, t.s.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Kimyâ-yı Sa'âdet*. Çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, t.s.
- Fazlur Rahman. *İslam*. Chigago-London: University of Chigago Press, 2002.
- Foucault, Michel. *Doğruyu Söylemek*. Çev. Kerem Eksen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Gabriel G.-Rentsch Th. "Platonismus". *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Herausgegeben von Joachim Ritter und Karlfried Gründer, Sonderdruck aus Band 7 (P-Q), Basel: Schwabe-Co. AG Verlag, 1989.
- Görmez, Mehmet. *Gazzâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Hourani, George F. "A Revised Chronology of Ghazali's Writings". *Journal of American Oriental Society* 104/2 (1984), 289-302.
- Işık, Ceyhan. "Gazzâlî'ye Göre Her Teorinin Pratik Olması". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (Ekim 2020), 1-13.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. "İşbâtü'n-nübüvvât ve te'vilü rumûzihim ve emşâlihim". *Tis'u resâ'il* içinde. Kahire: y.y., 1326.

